

Русі та історії Польщі XV-XVI в.”, а князь *В.-К. Острозький*” був одним із головних двигачів національного життя... оснував між іншим руську академію та друкарню в Острозі”.

У рецензії (1899) на I том каталога “Описание документов архива западно-русских униатских митрополитов 1470-1700” (Т. 47) Ф. звернув “увагу на 2. 262 – детальний опис (без початку) маєностей князів Острозьких, зладжений 1603 р.”, де зазначені будинки ОА і друкарні в Острозі, а також документи про Максима (*Мелетія*) *Смотрицького* і *Захарія Копистенського*, автора “*Палінодії*”. Перу Ф. належить також розвідка про твір П. Житецького “*Острозька трагедія*” (1639), опублікована в Записках Наукового товариства ім. Т. Шевченка в 1903 році.

Твори: Дві унії. Образок з історії Русі при кінці XVI віку // Збір. тв. у 50-ти т. – Київ, 1985. – Т. 46. – Кн. 1. – С. 583-588; Іван Вишенський і його твори // Там само. – Київ, 1981. – Т. 30. – С. 7-211; Причинок до студій над Острозькою Біблією // Там само. – Київ, 1982. – Т. 37. – С. 388-404; Сучасні досліди над святим письмом // Там само. – Київ, 1983. – Т. 38. – С. 493-495; Шість записів князя Іллі Костянтиновича Острозького з р. 1535-1540 // Там само. – Київ, 1983. – Т. 39. – С. 144-160 (Рец. на кн.:) Описание документов архива западно-русских митрополитов // Там само. – Киев, 1986. – Т. 47. – С. 158-167 та ін. щодо Острога.

Література: Ковальський М. П. Іван Франко – джерелознавець та археограф // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11-13 вересня 1986 р.): У 3-х книгах. – Київ, 1990. – Кн. 2. – С. 125-128; Його ж. И. Франко как источниковед и археограф // Иван Франко и мировая культура: Тезисы докладов Международного симпозіума (Львов, 11-15 сентября 1986 г.) // Иван Франко та світова культура: Тези доповідей міжнародного симпозіуму (Львів, 11-15 вересня 1986 р.). – Київ, 1986. – С. 183-184; Його ж. Острогіана Івана Франка (Острог та його письмові історичні пам’ятки XV-XVII ст. у творчій спадщині великого Каменяра) // Матеріали VI Острозької наук.-краєз. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”. 1995. – Острог, 1995. – С. 92-97.

Микола Ковальський

Фундації Острозької академії

Перший з відомих записів на ОА зробила *Гальшка Острозька*. Передаючи заповітом від 16.03.1579 р. маєності дядькові *В.-К. Острозькому* та його синам, вона згадала своє надання “на шпитал и академію вострозскую, на манастырь св[я]т[о]го Сп[а]са недалеко Луцка над рекою Стыром и на сели Дорогыню шест тысячей грошей личбы литовской”. Пов’язання фундації навчального закладу зі шпиталем та монастирем для Речі Посполитої була звичною практикою. Так, у Кракові була досить відомою католицька “шпитальна школа” при монастирі Св. Духа. У тогочасних українських умовах така форма фундації школи разом із благодійною установою на майбутнє мала вберегти її від утисків з боку радикальних католицьких світських та церковних кіл.

Села Доросинь (із присілками Княж, Немир) та Чернчиці, де розташовувався Святоспаський монастир, фігурують у документах останньої чверті XVI – першої чверті XVII століття. Орендарями сіл у них виступають О. Волович, С. Граєвський, К. Клодницький, Я. Клодницький, С. Харлинський, Щ. Харлинський, М. Князький, Ф. Князький, Т. Зик, С. Добринський, В. Деревинський, Я. Прилепський, М. Глембоцький. У виявлених матеріалах жодного разу не згадано шпиталь, академія чи їх фундація. Правдоподібно, *В.-К. Острозький* ці гроші перевів на Суразькі володіння. 14 лютого 1585 року князь передав на острозький шпиталь і його Святотроїцький храм власним коштом придбані маєності: замок і місто Сураж, села Сураж, Турову, Оношковці, Ходаки, Перші і Другі Зіньки, Ізерну, двір і село Тетерівку. В шпиталі мали право перебувати лише православні, патронат над ним обійняли православний луцько-острозький єпископ *Кирило Терлецький* та *Олександр*, єдиний православний син князя. Академія в документі за-

вбачливо не фігурує: король та верхівка католицької церкви не затвердили б грамоту, в якій йшлося б про забезпечення такого відомого антикатолицького осередку. В грамоті *В.-К. Острозький* передбачливо застеріг право вносити доповнення, чим згодом і скористався. Цей додатковий акт не зберігся. Він у загальних рисах переказаний у “Постанові на академію Острозьку” (бл. 1621); згаданий у наданні *А.-А. Ходкевич* 1624 р. острозькому костелові.

За “*Постановою на академію Острозьку*”, *В.-К. Острозький* призначив із доходів Суразької оренди щороку “на острозьку школу та співаків” 1000 злотих готівкою. Дозорця шпиталю, який міг бути і ректором ОА, орендував село, щороку отримував 60 злотих. Школа володіла розташованим на передмісті фільварком Бельмажем та приписаними до нього 6 селянами. До допоміжних робіт у ній було призначено декілька чоловік. Школі також належали городи та сіножаті, борті з медом.

На рік “2 бакалаври, грекослов’янський та латинський, з підбакалаврами” отримували по 200 зл. Вони харчувались разом із хористами в спеціальній кухні. Керівник хору (у 1604-1621 рр. Василій) мав 10 підданих у с. Бущі. Платня хористам та обслузі в школі та на кухні становила 200 злотих. Решта грошей йшла на вбрання малим хористам, ремонт та опалення приміщень, на їжу для вчителів та хористів.

Крім штатних бакалаврів та підбакалаврів, до викладання залучалися священики Острожчини та високоосвічені закордонні ієрархи. Вони отримували дохідні посади на Острожчині, зокрема, в багатих монастирях. У Дерманському монастирі друкар *Іван Федорович* орендував масток, тут же жив грецький стагонський єпископ Аврамій Гаціда; галичанин, близький до друкарства діяч, покровитель освіти Ісає Балабан став ігуменом монастиря. Архімандрит *Ісакій*

Борискович організував у Дермані друкарню, примонастирське училище, філію ОА. Письменник, добрий знавець греки і латини монах *Віталій*, ігуменствував у дубенському Спаському монастирі. У ньому ж перебував болгарський софійський митрополит Неофіт. У Степанському монастирі жили грецький пелагонський єпископ Ієремія, закарпатський мукачівський єпископ Сергій Тисмянський. Кізікійський архієпископ *Діонісій Раллі* став архімандритом у Дорогобужі. При прямій підтримці *В.-К. Острозького* меглинський єпископ Феофан Грек очолив Жидичинський монастир біля Луцька. Викладач *Ян Лятош* мав двір біля самої академії, володів в Острозі селянами. Охридський архієпископ Афанасій жив на Бельмажі, на нього працювало 26 селян. Тут же оселився високоосвічений грек, викладач і ректор *Кирило Лукаріс*. Можливо, в тутешньому палаціку перебував і грек, випускник падуанського університету *Никифор Парасхес*, коли протягом 1595-1597 рр. навчав юнаків в ОА. Ректор ОА, письменник *Г. Смотрицький*, займав високооплачувану посаду князівського підскарбія, тримав с. Борисівку та Баклаївку. Полеміст Василь Малюшицький знав як “старший строїтель (керівник – *І. М.*) і патрон шпиталю острозького і всіх іменій до того шпиталю належачих”. Таку ж посаду займали і деякі керівники академії (Сава Флячич). Письменник, учитель о. Ігнатій (*Клірик Острозький*) мав у держанні села Богоявленського кафедрального собору. Його настоятелем був і письменник *Дем’ян Наливайко*. Полеміст *Мартин Броневський* орендував багату Вільську волость.

Після смерті *В.-К. Острозького* (†1608) поступово від ОА було відібрано згадані маєтності, робітників. Від 1618 р. академія та хористи отримували лише згадану готівку.

А.-А. Ходкевич, відразу після отримання прав власності 1621 р., разом з чоловіком *Я.-К. Ходкевичем* намагалася забрати для

езуїтів Суражчину. На заваді таким планам став козацький загін гетьмана Бородавки. У 1622 р. *А.-А. Ходкевич* викупила оренду Суразької волості. Проте зобов'язання щороку видавати на шпиталь 2 000 зл. вона не виконувала. Позбавивши ОА матеріального забезпечення, магнатка намагалась звести її до рівня початкової школи. Фундаційною грамотою острозькому костелові 25.10.1624 р. дозволила забрати “з фундації на Суражу, призначеній на школи грецьку та латинську... на школу костельну половину тієї фундації, тобто 180 зл.” *Анна-Алоїза* свідомо пішла на фальсифікацію волі діда, трактуючи “школи грецьку і латинську” ОА як українську академію та польську школу.

Після спровокованої нею *Острозької трагедії 1636 р.* княжна записала 1640 р. Суразькі маєтності на бурсу для 20 студентів острозького єзуїтського колегіуму. Опротестування в луцькому гродському суді 22.01.1641 р. цього акту православним луцько-острозький єпископом Афанасієм Пузиною магнатка проігнорувала.

Ще у 1624 р. вона передала шпиталь із маєтностями під патронат уніатського луцько-острозького єпископа Єремії Почапівського. З цього вирішив скористатись уніатський київський митрополит *Йосиф Вельямин Рутський*. Формально уніатська церква на терені Речі Посполитої була правонаступницею православної, яка протягом 1596-1632 рр. перебувала поза законом. Митрополит спробував відібрати незаконно присвоєні римо-католиками маєтності. На їх підставі він хотів створити фундацію для уніатської семінарії. Першими в його списку були “записані луцько-острозькому єпископові села біля Острога, фундація турово-пінського єпископа, Дорогобузький монастир, фундації всіх острозьких церков, місто Сураж з волостю – фундація острозьких школи та шпиталю”. Папська адміністрація 17.12.1624 р. обмежилась дорученням “генералові єзуїтів, щоби той зажадав від провінціала в Польщі

висилки 2 єзуїтів, назначених нунцієм, котрі мали зайнятися справою звороту загарбаних дібр” (Головацький Р. Митрополіча семінарія Рутського // Записки ЧСВВ. – Рим, 1960. – Т. 3. – Вип. 3/4. – С. 381; *Epistolae Josephi Velamin Rutskiij Metropolitae Kioviensis catholici (1613-1637)*. – Romae, 1956. – P. 120, 121, 127-128). За свідченням К. Саковича, в 1642 р. уніатський холмський єпископ Мефодій Терлецький збирався їхати в цій же справі до папи. Суражчину він сподівався перебрати на засновану ним у Холмі 1639 р. гімназію (“академією”), де “юнаки навчались латинським і грецьким наукам”.

Православні кола не змирились із закриттям ОА, втратою Суражчини. Про їх повернення та відновлення школи опосередковано йшлося у Гадяцькій угоді 16.09.1658 року. Оскільки *А.-А. Ходкевич* (†1654) віддала маєтності ОА впливовому ордену єзуїтів, в угоді прямо не говорилося про їх повернення. Лише фігурував забраний православний Святотроїцький шпиталь. Внесення в угоду відповідних пунктів, правдоподібно, ініціював сам гетьман І. Виговський. Він мав добре знати історію цього навчального закладу, бо між 1626 і 1640 рр. працював у луцькому суді писарем, адвокатом. Оскільки угода не увійшла в дію, аналогічну спробу, також безуспішну, здійснив 1669 р. гетьман Петро Дорошенко. В інструкції козацьким послам на елекційний та коронаційний сейми говорилося про повернення православних фундацій “на церкви и шпиталѣ княжат и панов шляхты руской учиненые. А через шццовѣ езуитовѣ, ако то Штрозких в Шстрогу церкви с[ва]тѣе Троици мурованої ... и маєтности названої Суражѣ з селами в фундушѣ поменеными на шпитал тамошныи легкованыи на выживлене студентовѣ штрозкихѣ шберненыи”.

В українському суспільстві ще довго пам'ятали про трагічну долю ОА. Зокрема, про неї йдеться в полемічних “Навітах” (1667-1671). Їх анонімний автор використав “*Пересторогу*”, в якій прослав-

лялась ОА, знав текст Гадяцької угоди, супутні їй матеріали та юридично-майнові акти. Тут згадуються князів *Острозьких* “в Острогу церкви і шпиталі і їх місто на Волиню Сураж і ініе фундації з маєтностями і привілеями”... “Школ, і в них високих наук, філософії ново фундувати Русі православному по містах боронять кріпко ляхи. А давніє розоряють і іскоренили, яко в Острозі і у Вільні, і розно” (Ісаєвич Я. М. “Навіти” – невідома пам’ятка української публіцистики XVII ст. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1964. – № 6. – С. 57, 58).

Після ліквідації 1773 р. в Речі Посполитій ордену єзуїтів, Суразькі маєтності були передані т. зв. Едукаційній комісії. Деякий час прибутки від них йшли на Кременецький ліцей (1805-1831), відомий польський навчальний заклад на Волині.

Джерела: Акты Западной России. – С.-Петербург, 1853. – Т. 5. – С. 77; Акты Южной и Западной России. – С.-Петербург, 1863. – Т. 4. – С. 143; Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 6. – С. 672-677; Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. – Київ, 1971. – С. 16, 110-111; Герасимчук В. Виговщина і Гадяцька угода // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – 1909. – Т. 89. – С. 83, 85; Заповіт княжни Гальшки Острозької 1579 р., березня 16 / Підготовка тексту Л. Демченко // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 110-111; Ісаєвич Я. М. “Навіти” – невідома пам’ятка української публіцистики XVII ст. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1964. – № 6. – С. 57, 58; Ковальський Н. П. Источники по социально-экономической истории Украины XVI – первой половины XVII века: Структура источниковой базы. – Днепрпетровск, 1982. – Приложение. – С. 74; Крикун М. Інструкції послам війська запорозького на елекційний та коронаційний сейми 1669 року // Центральна і Східна Європа в XV-XVIII ст.: питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження Професора Дмитра Похилевича. – Львів, 1998. – С. 207, 208; ЛННБУС. – ВР. – Ф. Радзівінських. – N 181/IV. – 4. – Ч. 3. – Арк. 11 зв., 22, 22 зв.,

23, 29 зв.; Мищик Ю. Postanowienie na akademię ostrozską // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 120-121; Оляничин Д. Пункти Івана Виговського українським послам на Варшавський сейм 1659 року // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – С. 331, 338-339; Памятники. – 1898. – Т. 3. – С. 334-335; Памятники. – Киев, 1852. – Т. 3. – С. 313; Республика Польша. – Вроцлав. – Б-ка Оссолінських. – N3696 П. – Арк. 83-83 зв.; Російська Федерація. – Москва. – ЦДАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – С. 380-381; Стадник М. Гадяцька унія // Записки Українського наукового товариства у Києві. – Київ, 1911. – Кн. 8. – С. 31, 33; ЦДАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 299 зв. – 301; Спр. 37. – Арк. 93-93 зв., 270 зв. – 272 зв., 281-283, 404-407; Спр. 50. – Арк. 97-98 зв., 592-592 зв., 602-602 зв.; Спр. 53. – Арк. 652-653 зв.; Спр. 224. – Арк. 79 зв. – 81; Epistolae Josephi Velamin Rutschij Metropolitae Kioviensis catolici (1613-1637). – Romae, 1956. – P. 120, 121, 127-128; Monografia ks. Sanguszków... – Lwów, 1906. – Т. 3. – S. 143; Sakowicz K. Етаворθωσις або Perspektywa. – Kraków, 1642. – К. 4; Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae. – Roma, 1863. – Т. 3. – P. 426; Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. 19. – S. 9, 10, 12, 13, 58, 62, 68, 90, 93, 100.

Література: Головацький Р. Митрополіча семінарія Рутського // Записки ЧСВВ. – Рим, 1960. – Т. 3. – Вип. 3/4. – С. 381; Ковальський М. Джерела про діяльність князів Острозьких // Матеріали І-ІІІ науково-красназавчої конференції “Острог на порозі 900-річчя (1990-1992) рр.” – Острог, 1992. – Ч. 1. – С. 100; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 22-23, 81, 82-83, 83, 84, 84-85, 86, 92, 98, 106, 110-111, 111-112, 115; Площанський В. М. Прошлое Холмской Руси по архивным документам XV-XVIII в. и другим источникам. – Вильна, 1901. – Т. 2. – С. 45; Хомин П. Митрополит Йосиф Рутський і його освітні змагання // Богослов’я. – Львів, 1923. – Т. 1. – С. 276; Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. – Київ, 1993. – С. 233; Dunin-Kawicki T. Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości: Wolyńskie opowiadania historyczne. – Warszawa, 1901. – S. 61, 64; Krukowski J. Z dziejow budownictwa szkolnego w Krakowie: Budynek szkoły przy koscielo sw. Ducha // Ojczyzna bliższa i dalsza. – Kraków, 1993. – S. 535-546.

Ігор Мицько